

LOOMISEST JA SELLE-EELSEST RAHVALUULETEADUSLIKULT

Aado Lintrop. Loomisaja lood. Uurimusi ja tõlkeid Põhja-Euraasia rahvaste usundist. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 32.) Toimetanud Mall Hiimäe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2014. 328 lk.

Aado Lintropi „Loomisaja lood” on kogumik, kus leidub nii ilmunud kui ka seni ilmunud artikleid ja tõlkeid, mis tegelevad meie idapoolsete keelesugulaste usundi ja suulise folklooriga. Need rahvad – loetlegem „tagantpoolt ettepoole”: nganassaamid, mansid, handid, udmurdid, sekka ka komisid, eestlasi ja teisi – on Lintropile tuttavad mitte üksnes teoreetiliselt, vaid vahetutest kontaktidest aegade jooksul toimunud välitöödelt. Välitöödest saavad alguse sedasorti emotsioonid ja mõtted, mis ei ole päris samastatavad nendega, mis võivad tekkida raamatulehekülgede krabistamisest. Neis välitöömõtetes on iselaadset ruumi, õhku ja aistinguid, aga ka asju, mis jäävadki ütlemata, kuigi mitte märkamata. On hea, et Lintrop on mõneski kohas suutnud väljendada ka seda öeldamatut, inimeste ja kultuuride sees liikuja paratamatut saatjat.

Sealsamas pole Lintrop uurija, kellele piisab kultuurikirjeldustes ühiskondlike või religioossete mehhanismide ja universaalide registreerimisest ja võrdlemisest ning selle kõrvalt sekka ka millegi uue väljatoomisest. Need artiklid on ennekõike ikkagi etnolingvistilised süvakaemused, kus väga tähtsal kohal on folkloristlik žanriteadvus, keel, sõna ja see, mida sõnaga on aastatuhandeid

tehtud. Kultuure nähakse folklooriteks-tide, nende kompositsiooni ja poeetilise keele kaudu. Folklooritekstide keelt ei ole Lintropi uurimustes ära nuditud või „ümber jutustatud”, nagu see sageli tõlkides juhtuda võib, vaid nad on jäetud oma mahla sisse, esmalt vahest arusamatusse, kuid ikkagi kaasahaaravasse ja mõistatuslikku pärimuskeelde, mis on lähedal kõikide asjade algusele ja sellele, mis oli veel enne seda – just see Lintropi „Loomisaja lugudes” väga huvitabki.

Kogumiku tõlgetes pole Lintrop teinud seega eriti järeleandmisi lugemise mugavdamiseks. Meil pole palju neid, kes oleks enam-vähem kodus mansi või udmurdi keeles, jagades samal ajal arvestataval määral midagi samade rahvaste usundilisest maailmapildist ja traditsioonilisest kombestikust. See kombinatsioon teeb raamatu igati eriliseks, need pole tõlked ja ümberjutustused vene või inglise keelest (v.a üks paratamatu erand), vaid tõsised otsesisenemised sellesse nüüdseks juba kaduma kippuvasse maailma, milles on meie idapoolsed sugurahvad elanud.

Kuid on hea, et Lintropi huvi ja kutsumus on alguse saanud ikkagi emotsioonist. Selleks oli 1977. aastast pärinev kogemus Lennart Meri „Linnutee tuulte” võttegrupis nganassaani šamaani Demnime Kosterkini rituaali jäädvustamisel. Tundub, et see kogemus (ja selle kriitiline lahtikirjutus artiklis „Suur valge pealik külastab põhjamaa šamaani”, lk 49 jj) on andnud Lintropile suuna elukutseliseks folkloristik kujunemisel. Erinevalt Lennart Merist kui suurest ümberjutustajast on Lintrop valinud

kitsama raja väiksema publiku huvi ja keerukamate küsimusepüstitustega. Väga olulise orientatsiooni annab Lintrop juba raamatu eessõnas, mis pole vaid formaalne sissejuhatus. Lubatagu siin tsiteerida olulisi mõtteid: „Folkloristika on teadus, mis liidab kahte tänapäeval veel üsna halvasti kirjeldatud (ja mõistetud) valdkonda – mõtlemist ja ühiskondlikke protsesse. [...] Saadame mõtte teele, tagajärjeks võib olla laine, mis rebib meil endil jalad põhjast lahti” (lk 7). Ning edasi sealsamas: „Võime vaid öelda, et meie mõtted muudavad maailma, muutunud maailm aga muudab omakorda mõtteid. Just see üsna raskesti tabatav side ja tagasiside võnkumine pakub mulle huvi, just sellepärast tegelen uskumuste, juttude ja lauludega”. Seega, kuigi uurimuste allikmaterjal on valdavalt väga vana, kirjutab Lintrop ikkagi tänapäevale, kuulutamata kusagil vaadeldavaid müüte ja kombeid fiktiivseks vanavaraks.

Raamat on jagatud artiklite ja tõlgitud folklooritekstide pooleks (tekste on vastavalt 14 ja 15). 1995. aastal ilmunud artikkel „Suuline pärimus uskumuste kujundajana” käsitleb (ja tutvustab) kahe rahvausu seisukohalt väga olulise žanri – muistendi ja memoraadi – seost elava traditsiooniga, iseäranis aga šamanistlike nägemustega. On hea, et Lintrop jõuab välja ka suulise kultuuri vähenedu osakaalu teemani massikultuuris või selles kultuurisituatsioonis, milles me kõik tänaseks oleme elama harjunud. Selline sissejuhatus orienteerib lugejat hästi edasises temaatikas. Järgnev „*Hämarikus härjad suured*. Jutustamisest ja mõistatamisest kalendri pööriaegadel” on juba põnev võrdlus ennekõike eesti ja udmurdi jutustamis- ja mõistatamis-traditsioonist liminaalsetel perioodidel – pööriaegadel, videvikus, hingede- ja jaguajal. Artikkel kajastab nende kommete tähtsust viljakus- ja kaitsemaagias, samuti üleloomuliku kajastumist vastavas kombestikis ja uskumustes (sanditamine, veehaldjapärimus udmurtidel jms).

Järgmised neli kirjutist on pühendatud šamanismile, kaks esimest neist spetsiifiliselt niganassaani kuulsa šamaaniklanni Kosterkini esindajatele. „Tubjaku Kosterkini loitsud” (ilmunud 1996) on hea ülevaade 1989. aasta augustis salvestatud sama šamaani kahest rituaalist. Mõlema rituaali tekstitõlked on esitatud ka raamatu tõlgete osas. Selle artikli väärtuseks võibki lugeda ühe konkreetse juhtumi süvaanalüüsi, mis on asjast huvitatud lugeja jaoks tubli samm edasi šamanismi kui nähtuse kohta levivatest põhiteadmistest ja -stereotüüpidest – sageli ju piirduvad need esoteerikadiskursuse kaudu võimendunud seikadega. Juba eespool nimetatud „Suur valge pealik külastab põhjamaa šamaani” on kriitiline tagasivaade 1977. aastal toimunud Demnime Kosterkini filmimise sessioonile, seda 20 aastat hiljem (1997) sama materjali põhjal valminud filmi „Šamaan” (autorid Lennart Meri, Enn Säde) taustal. Võrreldakse filmirühma ja pärimusekandjate huve ja maailmavaadet, samuti rituaali tekstuaalse poole erinevaid tõlkevõimalusi. Suhteliselt ülevaatlikud on „Šamaanid Uku Masingu boreaalse mentaliteedi peeglis” (ilmunud 2010) ning 2006. aasta Mongoolia konverentsimuljete põhine „Kohtumised šamaaniga – *zairan* Bjambadorž”.

Oma ühtsuses tänuväärseim on kogumikus järgmine, obiugri folkloorile, usundile ja ajaloolle pühendatud osa. Selles on suurem rõhk mansidel – ääretult põneva aja- ja kujunemislooga, kuid meile suhteliselt vähetuntud soome-ugri rahval. Artikkel „Manside ajaloo, sealhulgas ristimisest” täidab lünka meie sugulasrahvaste kohta käivas hõredas hariduses. Järgnevad kaks artiklit „Väike *moš*-naine. Ühe (muinas)jutu lugu” (ilmunud 1997) ja „Väike *moš*-naine. Seitseteist aastat hiljem” on folkloristlik ja keeleline kõrgpilootaaž selle mõistatusliku jututüübi erinevaid variante analüüsides. See on lummas loomis(eelne) lugu, milles näivad kajastuvat ühe man-

si fraatria totemistlik päritolu, intsesti probleem ning palju muid huvitavaid kultuurilisi detaile – kõik läbi rikkalike tekstinäidete (nii artiklites kui ka raamatu tõlkeosas) ning uurijamõtte liikumise pikkade aastate jooksul.

Samas headuses on ka kaks järgnevat artiklit: „Maa tekkimise püha jutt. Analüüs ja kommentaarid” ning „Vana traditsioon, noored esitajad” (ilmunud 2007), kus tekstide keskne materjali-esitus põimub mütoloogia ja kombestiku hea tundmisega. Mõlema artikli tekstimaterjali terviktõlkeid võib taas lugeda raamatu teisest poolest. „Maa tekkimise...” artikkel keskendub ennekõike selle esindusliku mansi müüdi struktuurile ja vormelikeelele. „Vana traditsiooni...” väärtus on ülevaade handi karupeedest ning vastavast laulurepertuaarist. Seegi, ennekõike Lennart Meri filmi kaudu huvilisteni jõudnud teema, vajab ju tegelikult sügavamat sisussetungimist, milleks antud artikkel pakub hea võimaluse. Raamatu handi-mansi osa viimane artikkel „Alliteratsioon ja paralleelism obiugri folklooris” on kitsamalt poeetikaspetsiifiline käsitlus, kus Lintrop tõestab (nii oma kogutud kui ka muudele tekstinäidetele tuginedes) iseäranis alliteratsiooni olulisust nende rahvaste poeetilises folklooris.

Raamatu kaks viimast artiklit tegelevad udmurdi ainesega. Ka udmurtide juurde on korduvad välitöösessioonid Lintropi viinud. Kui manside suhe laia maailmaga toimus Moskoovia anastusretkedeni XVI sajandil valdavalt lõunapoolse metsastepi ja turgi rahvaste kaudu, siis udmurtide suhet suure ilмага iseloomustab ühelt poolt õigeusu levimine venelaste vahendusel, millest aga mõned, tatarlaste seas või naabruses elavad udmurtide rühmad on tänaseni puutumata jäänud. Seega on udmurtide usundiline maailm huvitav näide eri religioonide toimest rahvausule, üleminekutest ja sulandumistest, eriti aga oma vana ja uue usundi paralleelsest kasutamisest pika aja vältel. Nagu mõisteju-

mal pole eesti keelde ilmunud kristluse tulekuga, vaid tähistanud mingit uskusolendit aastatuhandeid varemgi, nii on ka udmurdi *inmari*, *voršudi* ja teistegi uskusolendite puhul. Seega on õigeusklik kristlus udmurtide usuelus sageli veel dialoogi pidavas, mitte „lõplikult kohalejõudnud” positsioonis. Kuid religioosus folkloristliku nähtusena ongi ennekõike protsess, mitte kivistis.

Viimane artikkel „Udmurdi vetehaldjast ja püha mõiste kujunemisest permi rahvastel” (ilmunud 2007) tuleb temaatikas osati tagasi kogumiku teise artikli juurde, mis käsitles muuhulgas pööriaegadega seotud vaimolendeid. Siin teeb Lintrop aga etümoloogilise ekskursi, sidudes udmurdi ambivalentse ja ohtliku, liminaalsel perioodil ilmneva veehaldja *vožo* nimetuse vanapermi 'püha' mõistega (*veža*, komi *vež-*). Teadaolevalt on pühaduski, eriti arhailistes ettekujutustes liminaalne ja sageli ohtlik. Tahtmata sellele etümoloogiale hinnangut anda, tõdegem vaid taas, et ka tänapäevaste sõnade vägagi vanad tähendused on lõpuni avatavad vaid kunagise maailmapildi tundmise läbi. Igasse sõnasse on seega kodeeritud ka tema sünnisõna – algtähenduslik päästik, mille teadmise või millele vajutamisega võime õnnelikul juhul lahti päästa ta unustusse vajunud kunagise väe. Just seda on Lintrop teinud ka oma raamatuga. Meie ees ja käes on võimalus pääseda lähemale muistsele soomeugrilisele vaimuilmale vastutustundliku teadusliku vahenduse kaudu.

Temaatilisel raamatusse seotud eri aegadel ilmunud kirjatööde mõju on kumuleeruv. Lugeses on hea järke pidada autori edasiliiokuva mõttega, mis eraldi ilmunud ja laiail olevate artiklite puhul võib minna kaduma. Lisaks nimetatagu veel kord raamatu tõlgete osa ja selle väärtuslikkust kas või omaette lugemisenä. Nganassaani šamaanirituaalide täistekstid, mansi pühad lood või traditsioonitruu handi laul Leninist on kõik midagi autentse folkloori huvilistele.

On hea teada, et Lintropi ilmunud (ja ilmumata) teadusproduksioon ei piirdu vaid selle raamatu artiklite ja teemadega. Ränduri, välitöölise, vaateleja ja sisseelajana võiks ta veel mõne sarnase kogumiku kokku seada, miks mitte ka rohkem eesti folkloorile ja usundile keskendudes. Olgu nimetatud, et raamatu

kujundamiselgi on Lintrop ise kaasa löönud: kaant ja alajaotusi ilmestavad autori mustvalged fotod, mis mõjuvad kirjatöid meeldivalt ilmestavalt, mitte ülekuüllastanult.

MADIS ARUKASK